

KARALIŲ KRIPTOS ATRADIMAS VILNIAUS KATEDROS POŽEMIUOSE

Pirmosios paieškos

1930 m., minint Vytauto Didžiojo mirties 500 metų jubiliejų, nuspręsta surasti šio Lietuvos didžiojo kunigaikščio palaikus katedros požemiuose. Tam reikalui buvo suburtas specialus komitetas. Jubiliejaus minėjimas buvo numatytas 1930 m. spalio mėnesį, taigi dar tų pačių metų liepą pradėtos Vytauto palaikų paieškos. Tikėtasi juos rasti ir perlaidoti naujajame sarkofage, kurį kūrė Vilniaus skulptorius Boleslovas Balzukevičius. Tačiau katedros kapitula su fanatiškai prieš lietuvius nusiteikusiu vyskupu Romualdu Jalbžikovskiu priešakyje prieš pat sukaktuvių minėjimą uždraudė statyti B. Balzukevičiaus sukurtą sarkofagą Vytauto palaikams ir tokiu būdu įamžinti valdovo atminimą. Po jubiliejaus Vytauto Didžiojo palaikų paieškos, o kartu ir katedros tyrinėjimų finansavimas nutrūko.

Pavasario potvynis ir jo padariniai

Vos po metų į Vilniaus katedros požemius jau skubiai reikėjo įžengti įvairių sričių specialistams. Šį skubų ir neatidėliotiną poreikį lėmė gamtos stichija. 1931 m. balandžio 24–26 d. patvino Neris ir Vilnelė. Vietomis vandens lygis pakilo 6–8 metrus. Staigiai pakilęs, vanduo staigiai ir nuslūgo. Tačiau jo padaryta žala buvo milžiniška: magistrato skaičiavimais, miesto nuostoliai siekė 320 tūkst. zlotų. Neries ir Vilnelės krantams sutvirtinti reikėjo daugiau kaip 9 mln. zlotų. Tai buvo milžiniška suma to meto Vilniui, silpnai finansuojamam iš Varšuvos.

Katedrai taip pat padaryta didelė žala. Remiantis Sauliaus Poderio tyrimu, jau 1931 m. gegužės 10 d. laikraščiai pranešė, kad įdubo grindys Šv. Kazimiero koplyčioje, norint išvengti nelaimingų atsitikimų koplyčia uždaroma neribotam laikui. Vos po keleto dienų, gegužės 15 d., katedroje pastatomos vandens pompos.

Po potvynio katedros būklė tapo avarinė: Stuokos Gucevičiaus katedros perstatymo metu naudoti mediniai poliai, stiprinę pagrindą jos pamatams, buvo paplauti ir nustojo funkcionuoti. Esant nestabiliems pamatams, katedros sienos pradėjo trūkinėti. Trūkių suskaičiuota per 100. Ryškiausi buvo matomi frontone – jis suskeldėjo į 11 dalių. Norint išvengti katedros griūties reikėjo imtis skubių gelbėjimo darbų. Tam reikalui 1931 m. liepos 17 d. buvo suburtas Vilniaus katedros gelbėjimo komitetas (toliau KGK). Jį sudarė 5 komisijos ir vykdomasis komitetas. KGK vadovu buvo išrinktas architektas paveldosaugininkas, Stepono Batoro universiteto profesorius Julijus Klosas. KGK nusprendė, kad katedros pamatus reikia tvirtinti naujais gelžbetoniniais poliais. Šie

darbai kainuosią daugiau nei 1 mln. zlotų, o Šv. Kazimiero koplyčios remontas atsieisias 42 tūkst. zlotų.

Pirmieji darbai ir atradimai

Katedros gelbėjimo darbai prasidėjo Šv. Kazimiero koplyčioje. Remtasi XVIII–XX a. istorikų darbais, kuriuose teigta, kad būtent po Šv. Kazimiero koplyčia XVII a. I pusėje įrengtoje kriptoje reikia ieškoti valdovų palaikų.

Nuardžius koplyčios grindis, rugpjūčio 26 d. po altoriumi atrastos labai apgadintos dvi dėžutės su, kaip spėjama, Vladislovo IV Vazos širdimi ir vidaus organais. Komitetas konstatavo, kad dėžutės greičiausiai buvo apiplėštos Tvano metu (1655–1661), kai maskvėnai siaubė miestą. Po karo grįžusi katedros kapitula greitai ėmėsi katedros tvarkymo darbų ir dėžutes dar kartą perlaidojo. Manyta, kad dėžutės turėjo būti sudėtos į dar vieną, greičiausiai labai prabangią urną, bet ši dingo. Tačiau tai buvo vienintelis karališkasis palaidojimas po koplyčios grindimis. Kripta, kurios egzistavimas buvo numanomas, statant koplyčią įrengta nebuvo.

Karalių kriptos atradimas

Suradus dėžutes su Vladislovo IV Vazos širdimi ir vidaus organais, visą rugsėjo mėnesį spauda vis spėliojo – „o kurgi karališkieji palaikai?“ Atvėrinėjant kriptas abiejose navose – šiaurinėje ir pietinėje, prof. J. Klosas teigė, kad jei tie palaikai ir išliko, tai jų reiktų ieškoti tik po centrine nava esančiose kriptose. Ir išties, ankstyvą pirmadienio, rugsėjo 21 d., rytą, apie 8.45 val., J. Kłoso padėjėjas, architektas Jonas Pekša kartu su savo pagalbininku inžinieriumi Kazimieru Vilkumi pramušę skylę sienoje, kuri slėpė įėjimą į kriptą. Kripta buvo įrengta garbingoje vietoje, katedros centre, priešais presbiteriją. Virš jos kadaise stovėjo Šv. Kryžiaus altorius. Jo aplinkoje buvo pirminė Vytauto Didžiojo palaidojimo vieta. Pašvietus į pramuštą skylę, atsivėrė nedidelis koridorius į kriptą – atradėjų nuostabai, visiškai sausas. Tai reiškė, kad vanduo, stipriai nusiaubęs miestą, kriptoje žalos pridarė nedaug.

Tą pačią dieną, apie 13 val., atrastieji palaikai identifikuoti. Vaivadijos konservatorius Stanislovas Lorencas perskaitė dvi prie palaikų rastas įkapines lenteles, iš kurių turinio paaiškėjo, kad čia ilsisi dvi Žygimanto Augusto žmonos – Barbora Radvilaitė ir Elžbieta Habsburgaitė. Tretieji palaikai buvo vyriški, prie jų lentelės nerasta, tačiau kieno jie, išdavė karūna. Karūna buvo karališka, o vienintelis karalius, palaidotas Vilniaus katedros požemiuose, buvo Aleksandras

Jogailaitis. Karaliaus palaikai gulėjo arčiausiai įėjimo. Greta jų, dešiniau, į 4 dalis lūžęs stūksojo Barboros Radvilaitės karstas, kuris labiau priminė kalkių luitą. Žygimantas Augustas, gabendamas ją iš Krokuvos, kur ji mirė, užpylė jos palaikus kalkių ir pelenų mišiniu, kad šie nesugestų. Atgabenus Barboros palaikus į Vilnių, su šiuo mišiniu ji ir palaidota. Metams bėgant, nuolat kildavęs ir leisdavęsis gruntinis vanduo kriptoje sutvirtino kalkes, ir karstas įgavo betoninio luito formą. Pats karstas buvo medinis, dengtas oda, ant jo gulėjo tekstilinis kryžius, siuvinėtas aukso siūlais, kryžiaus centrą puošė Radvilų herbas.

Kriptos kampe, palei pietinę sieną, gulėjo krūvelė kaulų – Elžbietos Habsburgaitės palaikai. KGGK nariai manė, kad juos į šią vietą galėjo suplauti vanduo. Ant pietinėje sienoje esančios atbrailos buvo įkapinė lentelė, sidabrinė auksuota karūna ir auksinis medalionas su grandinėle.

Karalių palaikų atradimas vainikuotas didele švente. Rugsėjo 23 d. 10 val. ryto iškilmingas pamaldas katedroje laikė vyskupas Romualdas Jalbžikovskis, pamaldose dalyvavo valdžios atstovai, skambėjo visų Vilniaus bažnyčių varpai. Specialiai išstatyti kariuomenės pulkai paleido 21 patrankos šūvį, pagerbdami karalius. Sustabdytas transporto eismas katedros aikštėje.

Palaikų preparavimas ir tolesnis likimas

Palaikų preparavimo koncepciją pasiūlė Stanislovas Lorencas. Siūlyta pirma išnešti tuos palaikus, kurie buvo labiausiai nukentėję ir kurie gulėjo neanatomine tvarka. Pradėta nuo Aleksandro Jogailaičio. Spalio 24 d. jo palaikai išnešti iš kriptos. Greta Aleksandro palaikų buvo rastas apie 1 m ilgio kalavijas (šiuo metu tai yra vienintelė išlikusi karalių insignija), po galva – 2 puošnūs auksiniai žiedai. Tą pačią dieną išneštos ir Elžbietos Habsburgaitės insignijos nuo sienos atbrailos.

Po dviejų dienų, spalio 26 d., apie 10 val. išnešami Elžbietos Habsburgaitės palaikai. Elžbieta mirė Vilniuje. Žygimantui Augustui teko važiuoti iš Krokuvos į jos laidotuves. Kad kūnas nesugestų iki karaliaus atvykimo, jos palaikai karste taip pat buvo užpilti kalkėmis. Vėliau, S. Poderio manymu, sunku pasakyti, kuriuo metu, Elžbietos palaikai buvo išimti iš karsto, surinkti ir sudėti į krūvelę prie kriptos sienos. Insignijos, surastos tarp kaulų ir kalkių, sudėtos ant sienos atbrailos, o dar nesustingusios kalkės išverstos iš karsto. Preparuojant šias jau į vieną luitą sustingusias kalkes, jose aptiktas Elžbietos Habsburgaitės žiedas. Elžbietos karsto pėdsakų, anot S. Poderio, neaptikta.

Daugiausia dėmesio skirta Barboros Radvilaitės palaikams. Spalio 28 d. buvo nuimtas ir perduotas restauruoti tekstilinis kryžius, dengęs karstą. Vėliau pradėta kaltais, šepetėliais ir kitais įrankiais atidenginėti karalienės palaikus, įkalintus kalkių luite. Savo prisiminimuose S. Lorentzas

rašė:

Šiuo sunkiu ir atsakingu darbu – kaip rašė Vilniaus spauda – užsiėmė prof. Michailas Reicheris, anatomijos profesorius Stepono Batoro universitete, ir vaivadijos konservatorius dr Lorentzas. [...] buvo nuimti blokai iš karalienės galvūgalio ir pasirodė gražti kaukolė, papuošta karūna iš paprasto metalo, apibarstyta palaikus dengiančios masės dalelėmis. [...] 7 val. vakaro, pakėlus vieną iš sustingusio kalkių skiedinio fragmentų, buvo iš dalies atidengtas mažas skeptras, mažas insignijų obuolys ir metalinė lentelė, gulinti ant krūtinės.

Palaikai gulėjo anatomine tvarka, su visomis insignijomis. Lapkričio 7 d. apie 13 val. surasti 3 žiedai. Barbaros Radvilaitės skeletą pavyko visiškai atidengti. Jai ant galvos buvo karūna, ant kaklo – ilga nykščio storio auksinė grandinė, antroji įkapinė lentelė gulėjo ant krūtinės, taip pat ant krūtinės buvo uždėti karališki atributai – sidabrinis apie 40 cm ilgio skeptras ir auksinis valdžios obuolys. Verta paminėti, kad Elžbietos ir Aleksandro Jogailaičio insignijas gamino Vilniaus auksakaliai, o Barbaros Radvilaitės – Krokuvos meistrai.

1933 m. rugpjūčio 31 d. konservuoti valdovų palaikai provizoriniuose karstuose buvo pristatyti visuomenei senojoje Valdovų (dab. Valavičių) koplyčioje. Tuo pat metu zakristijoje buvo atidaryta Valdovų kriptos atradimui skirta paroda, čia po stikliniais gaubtais demonstruotos valdovų insignijos, eksponuotas tekstilinis kryžius nuo Barbaros Radvilaitės karsto. Parodoje buvo galima išvysti Jano Bulhako darytas nuotraukas, dailininkų kūrinius, įamžinusius valdovų palaikus.

Mauzoliejaus įrengimo darbai

Vos atradus Karalių kriptą, buvo nuspręsta įrengti Karališkąjį mauzoliejų. Jau 1932 m. rugsėjo 22 d. profesoriui J. Klosui buvo liepta parengti sąmatas, kiek kainuotų valdovų sarkofagai ir paties mauzoliejaus įrengimas. Nutarta mauzoliejų įrengti toje vietoje, kurioje ir buvo numatyta jį pastatyti XVII a. I pusėje – po Šv. Kazimiero koplyčia. Jau spalio mėnesį buvo parengti mauzoliejaus projektai, juose numatyta karstų, urnos, altoriaus vieta.

Tačiau mauzoliejaus įrengimas užsitęsė, o 1933 m. sausio mėnesį tragiškai žuvus prof. J. Klosui jo darbus tęsė inžinierius architektas Henrykas Vasovičius. Svarbiausi konstrukciniai darbai pabaigti 1936 m., o didžioji dalis interjero darbų atlikti iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Mauzoliejuje ant nedidelių paaukštinių pastatyti karstai su Aleksandro ir abiejų Žygimanto Augusto žmonių palaikais, taip pat urna su Vladislovo IV Vazos širdimi ir vidaus organais. Šie palaikai neužbaigtame mauzoliejuje tebesiilsa iki šiol.

Palaikų dingimo chronologija

Saulius Poderis, remdamasis prieškario lenkų istorikų teiginiais, lygindamas įvairių laikotarpių istorinius šaltinius, atsekė įvykių chronologiją, kokių būdu valdovų palaikai, turėję ilsėtis kriptoje po Šv. Kazimiero koplyčia, atsirado kriptoje katedros centre, ten, kur jie ir buvo surasti 1931 m. rugsėjo 21 dieną.

- Po 1610 m. gaisro buvo pradėtas katedros remontas. 1613–1616 m. katedra buvo restauruojama karaliaus architekto Vilhelmo Polio. Restauravimo darbai rūpinosi katedros kapitula. Buvo šalinami gaisro padariniai. Remonto metu 1617 m. gegužės 11 d. Leonas Sapiega perleido pietinėje katedros pusėje buvusią vyskupo Povilo Alšėniškio koplyčią vysk. Eustachijui Valavičiui. Būtent šioje vietoje šiandien stovi Šv. Kazimiero koplyčia. Praėjus 6 metams, 1623 m. kovo 8 d. valdovo Žygimanto III Vazos privilegija vyskupas koplyčią iškeitė į senąją Karalių koplyčią (dab. Valavičių). Po tokio apsieitimo Karalių koplyčia tampa Valavičių, o buvusioje Valavičiaus koplyčioje valdovas stato naują – Šv. Kazimiero koplyčią, ketindamas į jos altorių įdėti sidabrinį sarkofagą su šv. Kazimiero palaikais, o po ja įrengti kriptą – mauzoliejų karališkiems palaikams.

Vysk. E. Valavičius savo naujojoje koplyčioje daro remontą, o valdovų palaikus iš jos požemių iškelia į nedidelę kriptą, esančią po buvusiu Šv. Kryžiaus altoriumi (pirminės Vytauto Didžiojo palaidojimo vietos aplinkoje). Karalių palaikai turėjo gulėti ten tol, kol bus pastatyta Šv. Kazimiero koplyčia ir jos požemyje įrengtas mauzoliejus. Tačiau rengiant mauzoliejų nesugebėta sulaikyti gruntinio vandens veržimosi ir mauzoliejaus idėjos buvo atsisakyta.

1630–1631 m. valdovui pageidaujant buvo skubama baigti Šv. Kazimiero koplyčios statybos darbus ir ten perkelti palaikus, bet tam sutrukdė tuo metu Vilniuje siautęs maras. Po metų, 1632 m., Varšuvoje mirė pats Žygimantas III Vaza, taip ir neišvydęs pastatytos koplyčios. Koplyčią pabaigė jo sūnus Vladislovas IV Vaza. 1636 m. rugpjūčio 14 d. iškilmingai į naujosios koplyčios altorių buvo perkeltas iki tol laikinai Goštautų koplyčioje saugotas sidabrinis sarkofagas su karaliaučio Kazimiero palaikais.

- 1648 m. koplyčioje palaidojama brangi urna, kurioje dvejose cinko ir alavo dėžutėse sudėti Vladislovo IV Vazos širdis ir vidaus organai.
- 1653 m. Vilniuje siaučia maras. Katedros kapitula išvyksta iš miesto, palikdama katedrą kanauninko Kleikausko globoj. Jam buvo pavesta įspėti vyskupą ir kapitulą, jei grėstų

maskvėnų antpuolis, taip pat surasti būdą išvežti šv. Kazimiero relikvijas ir katedros brangenybes.

- 1654 m. maras nurimo. Kapitula ir vyskupas sugrįžo. Maskva pradėjo grasinti Vilniui ir rytinėms LDK sienoms. Nuo vasario iki rugpjūčio ruošiasi priimti priešą. Spėta evakuoti Šv. Kazimiero karstą ir katedros lobyną. Buvo bijoma priešo ir norėta išsaugoti paslaptį apie valdovų palaidojimo vietą.
- 1655 m. maskvėnai visu žiaurumu puola Vilnių. Vilnius siaubiamas 6 metus.
- 1712 m. jau pamiršta kriptos su karalių palaikais vieta. Pamiršta, kad mauzoliejus po Šv. Kazimiero koplyčia nebuvo įrengtas ir palaikai ten niekada nebuvo perkelti. Kunigas J. Ancuta 1712 m. informuoja karalių Augustą II, kad katedros požemiai užlieti ir reikia saugoti karalių palaikus, esančius po Šv. Kazimiero koplyčia...

Straipsnis parengtas pagal Valdovų rūmų muziejaus darbuotojo S. Poderio pranešimą, skaitytą 2014 m. balandžio 1 d. gidų mokymuose Bažnytinio paveldo muziejuje. Straipsnį parengė Gintvilė Pugačevskytė.